№ 136: ЗАЧАКЛУВАННЯ СВІТУ

Феї святої Жанни

ОЛЬГА МЕРЦ

29 ЛИПНЯ 2026

Німецький філософ Макс Вебер сформулював концепцію «розчаклування світу» як поступовий процес відходу від магічних, містичних, надприродних уявлень на користь раціоналізму і наукової думки. Європейська культура осмислила, зрозуміла та сприйняла цю концепцію як належне. Але попри всі протиставлення «дрімучого середньовіччя» й «темних віків» своїй раціональній та прогресивній епосі, глибоко всередині сучасні люди все одно відчувають тугу за «зачаклованим» світом, який покинули.

Pawel Czerwinski

Прикладів такої туги можна навести чимало. Мабуть, найпопулярніший із них — «Пісня льоду й полум'я» Джорджа Мартіна, цикл романів про світ, із якого пішла магія, і сталося це разом зі смертю останнього дракона — чарівної, надприродної істоти. А настільна гра «Підмінений: Марення» із рольової системи «Світ Пітьми» називає сучасність осінню, у якій усе завмирає, в'яне: там, де раціоналізм узяв гору над нестримною уявою, творчою енергією і вірою в чудеса, фейрі вже не можуть існувати так, як колись. Інша рольова система в жанрі класичного фентезі, «Забуті королівства», ґрунтується на ідеї, що колись усі люди знали, як мандрувати до цих чарівних королівств, а тепер дороги до них забуто.

Для XX століття загалом характерний унікальний дуалізм: з одного боку, науково-технічний прогрес розвивався так швидко, як ніколи раніше; з другого, що швидше технології мчали вперед, то більшої популярності набував жанр фентезі в літературі, настільних (а згодом комп'ютерних) іграх, фільмах, серіалах та інших продуктах масової культури. Межа XX і XXI століть стала епохою «гіків» — людей, захоплених якимось вигаданим світом так серйозно, що для них він чи не реальніший за довколишню дійсність. Дуже просто звинуватити їх в ескапізмі й інфантильності; але чи не є така форма поведінки насправді виявом внутрішньої туги за світом, у якому залишилося місце для чудес і ще не вигадали наукових пояснень для кожного явища?

Утім, сумувати за зачаклованим світом ми почали задовго до XX століття. Англіканський єпископ (а ще поет і гуморист) Річард Корбет у XVII столітті написав вірш «Farewell, rewards and fairies» — сатиру в бік пуритан. Сплітаючи католицькі традиції та перекази про фей у ностальгійний образ давнього народу, якого більше немає на англійських землях, він фактично звинувачує пуритан у «розчакловуванні», іронізуючи з їхньої надмірної ревності в «очищенні» віри та світу. «Плачте, старі абатства, бо скінчилося панування фей!» — пише Корбет. Подекуди на луках, де раніше танцювали феї, ще лишилися їхні сліди, але «після королеви Єлизавети й короля Якова» чарівні істоти вже не з'являються, як раніше. Корбет у символічній формі переказує буремні події з англійської історії, твердячи, що «феї трималися старої віри, співали "Аве, Марія" і ходили процесіями. Тепер же вони померли або втекли далеко за море».

Католицька віра — ірраціональна й містична за суттю. Вона виходить поза сухе «sola scriptura»: у ній є місце летючим святим, чудесним зціленням, надприродним об'явленням і євхаристійним чудесам. Звісно, процеси, започатковані ще в Реформацію і продовжені у просвітницьку епоху, неминуче торкнулись і католиків, проте для середньовічних християн межа між буденним і чудесним була дуже тонкою (а можливо, її зовсім не існувало — адже ми не можемо судити про те, що бачили й чого не бачили на власні очі люди, які жили понад

тисячу років тому). Їхній світогляд, який зараз часом називають темним і диким, складався в гармонійну, єдину історію, де було місце для лицарів, що перемагають драконів, для Матері Божої, яка збирає полуниці на свято Йоана Хрестителя, і для вічно вродливих ельфів. Ми не знаємо, як звучала ця історія, але якщо змусимо ненадовго замовкнути свого внутрішнього пуританина, який кричить, що про це не сказано у Біблії, те звучить як забобон, а історичність цього святого взагалі ставлять під сумнів, то зможемо принаймні уявити її.

Перемога над драконом і полювання на єдинорога

Християнська іконографія була багатою на міфічних істот. Сьогодні ми добре знаємо лише одну з них — дракона, символ сатани, якого перемагає архангел Михаїл або святий Георгій. Одначе традиція говорила про дивовижних тварин і в позитивному контексті. Наприклад, фенікс — птах, який згорає і відроджується з попелу — був одним із найдавніших християнських символів, адже його життєвий цикл не тільки ілюстрував земний шлях Ісуса Христа, а й указував на вічне життя, до якого покликані всі християни. Фенікса часто зображували на християнських надгробках.

Іще одне міфічне створіння, єдинорога, перекази пов'язували з чистотою і невинністю. За легендами, спіймати його могла лише непорочна дівчина, тож не дивно, що в сакральному мистецтві пізнього середньовіччя містичне полювання на єдинорога було алегорією благовіщення Діви Марії. На таких зображеннях єдиноріг, уособлення Христа, тулиться головою до колін Богородиці, яка символізує Його земний притулок, а присутній неподалік архангел Гавриїл тримає ріг і спис — атрибути мисливця. Єдинорога також використовували в іконографії деяких святих, зокрема, Юстини з Падуї, діви і мучениці, яка загинула в часи гонінь імператора Діоклетіана.

Нарешті, варто згадати грифона — химерного звіра, нижня частина тіла якому дісталася від лева, а верхня — від орла. Його вважали символічним втіленням самого Христа, бо він так само поєднує дві природи: лева, що носить горде звання царя всіх звірів, і орла, який є царем неба. Святий Ісидор писав: «Христос — це Лев, бо царює і має силу; і Він — Орел, тому що після Воскресіння зійшов на небеса».

Сьогодні ми вже погано уявляємо цих химерних істот поза контекстом легенд, казок або фантастичної літератури. Грифони і єдинороги практично зникли з іконографії; будь-що «чарівне», незалежно від контексту, сучасна християнська свідомість сприймає, у найкращому випадку, зі скепсисом, у найгіршому — з відвертим негативом. Однак для тих, хто жив раніше,

не існувало особливої різниці між грифоном і пеліканом, між феніксом і орлом — ці істоти, вигадані й невигадані, гармонійно уживались у свідомості християн як частина Божого творіння з усіма його загадками й чудесами.

Свята Жанна під деревом фей

Протоколи допитів святої Жанни д'Арк свідчать, що для людей, які жили століття тому, надприродні істоти були невід'ємною частиною реальності. У рідному селі Жанни Домремі росло дерево, знане як «дерево дам» або «дерево фей», а поруч із ним текло цілюще джерело, вода з якого могла зцілювати лихоманку. Щороку на початку весни місцева молодь прикрашала дерево гірляндами з квітів, надягала вінки й танцювала, дякуючи «світлим дамам», тобто феям, за доброту.

Під час інквізиційного процесу судді приділили велику увагу цій деталі, намагаючись довести, що голоси, які чула Жанна і які заохотили її взяти участь у війні з англійцями, мають не божественне, а демонічне походження. Інквізиторів цікавило не саме існування надприродних істот (цього вони навіть не торкалися), а те, як обвинувачена з ними взаємодіяла. Жанну ретельно допитували, чи бачила вона особисто фей там або взагалі будь-де, чи брала участь в обрядах, пов'язаних із цим місцем. Дівчина, якій загрожувала страта і яка усвідомлювала, що стоїть перед вкрай упередженим судилищем, не зреклася участі в розвагах навколо «дерева фей» — адже заприсяглася перед Богом говорити правду. Вона розповіла, що плела гірлянди й танцювала, як усі, але більше любила співати; що ніколи не зустрічала фей біля дерева, однак не певна, чи не натрапляла на них деінде; що чула про фей від старших людей і що деякі селянки, серед них і її хрещена мати, бачили фей на власні очі.

Тобто всі учасники суду — зокрема й майбутня свята, у чистоті віри якої сумніватися немає підстав, — обговорювали існування фей як об'єктивну реальність, частину довколишнього світу.

Під час реабілітаційного процесу Жанни д'Арк її свідчення, звісно, були ретельно переглянуті — як і через кілька століть, під час процесу вже канонізаційного. Ці свідчення, правдивість яких підтвердили інші мешканці села — зокрема й хрещена, яка нібито бачила фей, — не стали на перешкоді визнанню Жанниної святості. Єпископи і священники не побачили нічого демонічного в її історії та загалом не переймалися розвагами під «деревом фей». Їх більше цікавили упередженість суддів і порушення правових норм, а також заслуги Жанни перед Богом і Францією. Дівчина, що співала і плела вінки для фей, була піднесена на

вівтар і прославлена у вічності як свята Католицької Церкви.

Одіссея святого Брендана

Святий Брендан Клонфертський, ірландський монах-бенедиктинець, прославився морською подорожжю на човні, зробленому зі шкур. Є різні версії його мандрівки, однак сюжетна канва зберігається: одного разу святий Брендан із товаришами за вказівкою (або в супроводі) ангела вирушив морем на пошуки обітованої землі — острова блаженних. Фольклор описує це місце, зване Тір на Ног, як благодатну країну, де мешкало міфічне плем'я прекрасних і вічно молодих істот, що правило ірландськими землями до приходу людей і боролося зі створіннями зла, хаосу і темряви. Часто проводять паралелі між мешканцями острова й фейрі або ельфами (тут можна згадати Середзем'я з текстів Джона Р. Р. Толкіна — мислителя, вченого й ревного католика — і тамтешніх ельфів).

Тір на Ног — це місце з чудовими родючими землями й солодкими плодами, благодатна земля вічної молодості, на якій ніхто не знає ні старості, ні хвороб… одне слово, рай на землі. Навряд чи можна припустити, що освічений чернець і побожний християнин не знав, що рай міститься на небесах, поруч із Богом, і що шлях до небесного царства й вічного життя в ньому пролягає лише через праведність і смерть. А проте його віра цілком гармонійно поєднувалася з уявленнями, які сучасній людині здаються не більш ніж казками.

Легенди кажуть, що під час подорожі Брендан навіть відслужив пасхальну месу на спині величезного морського чудовиська на ім'я Ясконтій, бо братія переплутала цю спину з островом. Це красномовний символ панування Господа над творінням, до якого належать і морські химери, і прекрасні феї, своєрідна декларація: «Бог створив світ з усіма чудесами та дивовижами; і лише Богові належить остаточна влада над ним».

У наші часи чимало дослідників намагалося прив'язати детальні розповіді про мандри святого Брендана й побачені в них чудеса до реальних географічних об'єктів, явищ і тварин. Але чи насправді потрібно це робити? Чи не нищимо ми живі історії, прагнучи вкласти їх у знані нам рамці замість того, щоб спробувати відчути світ так, як відчували його люди у давнину, і дослухатися до автентичного голосу їхніх розповідей? Ми ніколи не зможемо осягнути світ повністю, адже Божий задум значно перевищує можливості нашого розуму. Але цей розум покликаний до ненастанного пізнання самих себе й довколишньої реальності, а через це — до пізнання Бога. Позираючи на уявлення попередніх поколінь зверхнім просвітницьким поглядом «людини XXI століття», ми відмовляємо собі в можливості цілісно осягнути минуле. А

той, хто не хоче розуміти минулого і його неперервного зв'язку з сьогоденням, навряд чи зможе зрозуміти себе сучасного і власний світ.

Текст створено за підтримки проєкту Оксфордського університету «Нові горизонти науки й релігії у Східній Європі», профінансованого фондом Джона Темплтона (The John Templeton Foundation). Думки, висловлені в тексті, належать авторові й не обов'язково збігаються з поглядами фонду.

The creation of this text was supported by the University of Oxford project 'New Horizons for Science and Religion in Central and Eastern Europe' funded by the John Templeton Foundation. The opinions expressed in the publication are those of the author(s) and do not necessarily reflect the view of the John Templeton Foundation.

ОЛЬГА МЕРЦ 29 ЛИПНЯ 2026

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**